

που είναι απαραίτητη για να καθοριστεί και η σημασία του για την εποχή μας. Η ανάλυση αυτής ακριβώς της διαφοράς είναι εκείνη που ωθεί τον Jürgen Habermas να ισχυριστεί πως τα επιχειρήματα των μεταμοντέρνων κατά του Διαφωτισμού «συνιστούν ουσιαστικά μια νεο-συντηρητική πρόταση». Εν πάση περιπτώσει, παρά ή μάλλον, πιο σωστά, εξαιτίας αυτής της διαπλαστικής πλευράς, το βιβλίο του Χρύση αποτελεί έναν χρήσιμο ξεναγό στα πιο φωτεινά επιτεύγματα της ανθρώπινης σκέψης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΑΚΑΝΤΑΡΗΣ

Grèce, Figures de l'altérité. *Ethnologie française*, 2005/2, Απρίλιος-Ιούνιος.

«Ελλάδα. Μορφές ετερότητας» τιλοφορείται το αφιέρωμα στην Ελλάδα και τη «γνηνή» ελληνική εθνογραφία του γαλλικού ανθρωπολογικού περιοδικού *Ethnologie française* με την επιστημονική επιμέλεια του Jean Cuisenier και του Ευθύμιου Παπαταξιάρχη που είχε και την κύρια ευθύνη για τη σύλληψη και την πραγματοποίηση του εγχειρήματος.

Το αφιέρωμα αυτό προκαταλαμβάνει θετικά τον αναγνώστη για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι συνιστά μια παρουσίαση του ερευνητικού έργου που παράγεται στον ελληνικό χώρο –δειγματοληπτική και θεματικά μερική μεν, ενδεικτική όμως της δυναμικής του: δέκα έλληνες ανθρωπολόγοι εκθέτουν δείγματα της δουλειάς τους στους γάλλους αναγνώστες, ανθρωπολόγους και μη. Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με την αγγλοσαξονική ηγεμονία στην εθνογραφία του ελληνικού χώρου, όπου η παρουσία ανθρωπολόγων άλλων εθνικοτήτων, μεταξύ αυτών και των Γάλλων, είναι σχετικά περιορισμένη. Το αφιέρωμα, λοιπόν, προσφέρει μια συνοπτική μεν, διεξοδική δε επισκόπηση της ελληνικής εθνογραφίας, εστιασμένη κυρίως στις μελέτες της τελευταίας δεκαπενταετίας οι οποίες σηματοδότησαν μια νέα περίοδο στην εθνογραφία του ελληνικού χώρου, και απευθύνεται σε ένα κοινό που δεν είναι καταρχάς ιδιαίτερα εξοικειωμένο με τις μελέτες αυτές.

Η συμβολή του Παπαταξιάρχη στον τόμο συνιστά μια ενδελεχή ξενάγηση του αναγνώστη στο state of the art της πρόσφατης ελληνικής εθνογραφίας και εκτυλίσσεται με φόντο τα ιστορικά συμφραζόμενα της τελευταίας και τις ευρύτερες θεωρητικές και μεθοδολογικές μετατοπίσεις στην ανθρωπολογία. Σκιαγραφώντας την «πληθυντική στιγμή» της ελληνικής εθνογραφίας, ο Παπαταξιάρχης επισημαίνει τους σταθμούς που, κατά τη γνώμη του, σηματοδο-

ησαν την αλλαγή παραδείγματος στην προβληματική και την πρακτική της. Η *Ανθρωπολογία μέσα από τον Καθρέφτη*, του Michael Herzfeld (1987) απέσπασε την Ελλάδα από τη θεώρηση του «εξωτισμού» όπου την είχε τοποθετήσει ο ανθρωπολογικός και ευρύτερος δυτικός λόγος και την εγκατέστησε στη Δυτική Ευρώπη, καταδεικνύοντας την πλήρη συμμετοχή της στη νεωτερικότητα. Η προβληματική του φύλου, από την άλλη πλευρά, και οι νέες θεωρητικές προσεγγίσεις που αυτή εισήγαγε, αποτέλεσαν τον βασικό μοχλό ανανέωσης της ελληνικής εθνογραφίας, με κεντρική στιγμή τον συλλογικό τόμο *Contested Identities (Αμφισβητούμενες Ταυτότητες)* (1991), υπό την επιμέλεια των Π. Λοΐζου και Ε. Παπαταξιάρχη. Οι μελέτες του φύλου ανέδειξαν την πολλαπλότητα των λόγων για το φύλο σε διάφορα συμφραζόμενα της ελληνικής κοινωνίας και κατέδειξαν τη συνθετότητα και την εσωτερική διαφοροποίηση της τελευταίας. Έτσι, ανασκεύασαν την πολιτισμική ομοιογένεια που τόνιζαν οι προγενέστερες εθνογραφικές μελέτες και άνοιξαν τον δρόμο για τη στροφή στην υποκειμενικότητα και τη συγκρότηση των ατομικών ταυτοτήτων.

Μεταξύ των όρων που οδήγησαν την ελληνική εθνογραφία σε μια «νέα εποχή», από τη δεκαετία του 1990 και πέρα, σημειώνεται η θεσμική εγκαθίδρυση της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα με τη δημιουργία πανεπιστημιακών τμημάτων. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύεται από έναν επιστημολογικό προσανατολισμό προς την «ανθρωπολογία οίκοι» που, μολονότι δεν είναι άμοιρη προβλημάτων,¹ ανταποκρίνεται σε δύο προτάγματα των πρόσφατων αναθεωρήσεων στην ανθρωπολογία: με δεδομένο το διαπολιτισμικό υπόβαθρο της επιστήμης, επιτρέπει την «πολιτισμική κριτική» της ελληνικής κοινωνίας και την αναστοχαστική θεώρηση της ελληνικής εθνογραφίας –όπως και της ίδιας της ανθρωπολογίας–, ενώ αποτρέπει, εν δυνάμει τουλάχιστον, την αναπαραγωγή των (αποικιοκρατικών) ιεραρχιών μεταξύ παρατηρητή και παρατηρουμένου.

Το κείμενο του Παπαταξιάρχη αναδεικνύει ως κεντρική ερευνητική αιχμή των νεότερων μελετών τη συγκρότηση και πολιτική των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Έτσι αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην πρόσφατη επένδυση μεγάλου μέρους των μελετών στις νέες μορφές πολιτισμικής ετερότητας που έχουν εμφανιστεί στην Ελλάδα. Η μελέτη των «δικών μας άλλων» (των μεταναστών και των εντόπιων ιστορικών μορφών πολιτισμικής διαφο-

1. Για διεξοδική ανάλυση της προβληματικής και των προβλημάτων της «ανθρωπολογίας οίκοι», βλ. Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, «Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκοι: διλήμματα και αντιπαράθεσεις», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογικά Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 365-435.

ροποίησης) μπορεί να συμβάλει στην παρεμβολή της πολιτισμικής απόστασης που είναι απαραίτητη για την παραγωγή του «εξωτερικού» εθνογραφικού βλέμματος στην ίδια την ελληνική κοινωνία. Μπορεί, δηλαδή, να αντισταθμίσει τα αδιέξοδα που προκαλούνται από την πλήρη σχεδόν ταύτιση της ελληνικής ανθρωπολογίας με τη μελέτη της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή είναι, κατά τη γνώμη του, και η μεγάλη πρόκληση για την ελληνική ανθρωπολογία.

Οι συμβολές που ακολουθούν, στο αφιέρωμα του γαλλικού περιοδικού, χωρίζονται σε τρεις θεματικές ενότητες. Η πρώτη πραγματεύεται όψεις της (ανα)παραγωγής της εθνικιστικής ιδεολογίας, της πολιτισμικής ομογενοποίησης και της αντίστασης στην ομογενοποίηση αυτή, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Η Ειρήνη Τουντασάκη και η Ρωξάνη Καυτατζόγλου αναλύουν τις ιστορικές συνθήκες δημιουργίας των τριών μεγάλων εθνικών μουσείων της Αθήνας (Αρχαιολογικό, Βυζαντινό και Χριστιανικό και Μουσείο Λαϊκής Τέχνης), δείχνοντας την ενεργή συμβολή της σύλληψης και λειτουργίας τους στη συγκρότηση και αναπαράσταση της εθνικής ταυτότητας. Τα μουσεία εννοιολογούνται ως ιδεολογικοί και πολιτικοί θεσμοί και ως τόποι εργαλειοποίησης των «εθνικών» επιστημών (της αρχαιολογίας, της ιστορίας και της λαογραφίας). Αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση και τη διάχυση μιας «υλικής» αφήγησης του ελληνικού πολιτισμού η οποία τεκμηριώνει με απτές και επιλεκτικές αποδείξεις τη θεωρία της «τρισηχλιετούς αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού» κατ' αποκλεισμόν της ασυνέχειας και της υπάρχουσας διαφορετικότητας. Ο στόχος αυτός που, όπως δείχνουν οι συγγραφείς, διατηρείται και στο πλαίσιο της «εξευρωπαϊσμένης» Ελλάδας, εναρμονίζεται με τις αντιλήψεις και προσδοκίες των σημερινών επισκεπτών τους.

Ο Παναγιώτης Πανόπουλος στηρίζεται σε ένα εθνογραφικό παράδειγμα από τη Νάξο για να πραγματευθεί τη μεταστροφή, τα τελευταία χρόνια, της λειτουργίας των τοπικών συλλόγων στις πόλεις από παράγοντες κοινωνικής ενσωμάτωσης των εσωτερικών μεταναστών στις πόλεις σε φορείς εισαγωγής της πολιτισμικής ομογενοποίησης και της αστικής κοινωνικότητας στον γενέθλιο τόπο, μέσα από την πολιτικά εμφορούμενη πολιτισμική δράση. Αυτό συντελείται με την «αποπλαισίωση» και «φοκλοροποίηση» των επίσιων εκδηλώσεων που οργανώνουν οι τοπικοί σύλλογοι στον τόπο καταγωγής κατά τις οποίες εισάγονται πρακτικές που προσπαθούν να επιβάλουν ομοιομορφία, ευταξία και ιούτητα. Τα «εισαγόμενα» στοιχεία αντιπαράτιθενται στις τοπικές πρακτικές που διαπνέουν τις αντίστοιχες τοπικές εκδηλώσεις, καθώς αντιστρέφουν τους πολιτισμικούς κώδικες της κοινωνικότητας οι οποίοι αποτυπώνουν τις φυγόκεντρες τάσεις της κοινότητας και στηρίζονται στην ατο-

μική έμπνευση. Στον βαθμό που οι τελευταίες συνδέονται με τις τοπικές εννοιολογήσεις της ταυτότητας, οι εκδηλώσεις συναντούν την αντίσταση των τοπικών υποκειμένων.

Η Έλιας Πετρίδου εξετάζει την περίφημη «μάχη της φέτας» της δεκαετίας του 1990, δείχνοντας πώς το ελληνικό κράτος χρησιμοποίησε τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να διαπραγματευθεί την ελληνική ταυτότητα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Η διεκδίκηση της κατοχύρωσης της φέτας στο πλαίσιο του κανονισμού περί προστασίας αγροτικών προϊόντων της Ε.Ε., που προκάλεσε αντενέργειες από άλλα κράτη-μέλη της Ένωσης, παρουσιάστηκε ως εθνική διεκδίκηση: η μεταφορική ταύτιση της φέτας με ολόκληρο το ελληνικό έδαφος και το ελληνικό έθνος μετουσιώθηκε σε «εθνική μάχη», μέσα από τη συσχέτιση της φέτας με άλλα εθνικά ζητήματα που ανέκυψαν την ίδια εποχή, όπως το «Μακεδονικό» και η επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

Η δεύτερη ενότητα του τεύχους-αφιερώματος εθνογραφεί την Ελλάδα των μεταναστών και των μειονοτήτων, αναδεικνύοντας όψεις πολιτικών της πολιτισμικής διαφοράς αλλά και της πολιτισμικής ομοιότητας.

Την πολιτική της ομοιότητας έναντι των αλβανών μεταναστών που ανέπτυξαν οι κάτοικοι του αρβανίτικου χωριού αναλύει η Αγγελική Αθανασοπούλου, παρουσιάζοντας μια διαφορετική εκδοχή των σχέσεων μεταξύ Αλβανών και ντόπιου πληθυσμού. Η εκδοχή αυτή απηχεί την εκεί αποδεκτή εκδοχή της μυθολογίας καταγωγής των Αρβανιτών από τη Νότια Αλβανία, καθώς και την ιδιόμορφη σχέση αντίθεσης των κατοίκων του χωριού προς τις πολιτικές του ελληνικού κράτους απέναντί τους. Έτσι, οι κάτοικοι του χωριού υποδέχονται ευνοϊκά τους αλβανούς μετανάστες, τονίζοντας τη μεταξύ τους πολιτισμική οικειότητα, μέσω των ιδιωμάτων της συγγένειας, της αριστερής ιδεολογίας, αλλά και μιας κοινής ιστορικής μοίρας πόνου, ανάγκης και «κατατρεγμών». Αυτό τους επιτρέπει να διαχειριστούν τη νέα κατάσταση, να ελέγξουν τους μετανάστες και να επιβάλουν τον δικό τους ορισμό στις σχέσεις και τις συνθήκες εργασίας των τελευταίων. Ταυτόχρονα, τους επιτρέπει να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με το ελληνικό κράτος, αναπροσδιορίζοντας την τοπική τους ταυτότητα με εθνοτικούς πλέον, και όχι πολιτικούς, όρους.

Την Έφρη Πλεξουσάκη απασχολούν οι ατομικές στρατηγικές στη διαχείριση της εθνοτικής ταυτότητας μελών της «μουσουλμανικής μειονότητας», όπως αυτές αποτυπώνονται στις επιλογές για την εκπαίδευση των παιδιών τους, με τις νέες δυνατότητες εκπαίδευσης στο ελληνικό εθνικό σύστημα (δί-

πλα στην προϋπάρχουσα θεσμική δυνατότητα μειονοτικής εκπαίδευσης) που προέκυψαν από «ανοίγματα» της ελληνικής πολιτείας προς τους μειονοτικούς πληθυσμούς της Θράκης. Από τις εκπαιδευτικές επιλογές των γονέων της μειονότητας αναδύονται διαφορετικοί χειρισμοί της μειονοτικής ταυτότητας, οι οποίοι σχετίζονται με την κοινωνική θέση και κινητικότητα των ατόμων στο εσωτερικό της μειονότητας. Ορισμένοι γονείς επιλέγουν για τα παιδιά τους τη θεώρηση της Τουρκίας ως «εθνικού κέντρου»· οι λιγότεροι ευνοημένοι επιλέγουν τη δυνατότητα υπέρβασης ή εγκατάλειψης της μειονοτικής ταυτότητας μέσα από την ελληνική εκπαίδευση, ενώ η διορατική τουρκόφωνη ελίτ χρησιμοποιεί και τις δύο δυνατότητες, με στόχο τη διεκδίκηση της ταυτότητας του «Τούρκου» ως εθνοτικής ονομασίας για τη «μουσουλμανική μειονότητα».

Σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες συγγραφείς, που τονίζουν την εμπρόθετη δράση των υποκειμένων στον (ανα)προσδιορισμό και την πολιτική των ταυτοτήτων, η Φωτεινή Τοιμπρίδου υπογραμμίζει τον ετεροπροσδιορισμό της ταυτότητας των «επονομαζόμενων Πομάκων» από τις ποικίλες πολιτικές ηγεμονίας των τριών όμορων κρατών, και οι οποίες ασκούνται έως σήμερα μετατοπισμένες και πολλαπλασιασμένες, και μέσα από τις πολιτικές πολυπολιτισμικότητας που ακολούθησαν τη φιλελευθεροποίηση του χώρου της Θράκης. Ο πολλαπλασιασμός των ηγεμονικών λόγων, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, και ο διεθνής τους χαρακτήρας αντιφάσκουν με τη «σιωπή» των κατοίκων της στο θέμα της πολυπολιτισμικότητας της περιοχής τους. Η συγγραφέας, πραγματευόμενη «δημόσια συμβάντα» που αναφέρονται στην αντιπροσώπηση και διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων στην περιοχή—όπως τα πανηγύρια—, σκιαγραφεί τις συνθήκες υπό τις οποίες οι «Πομάκοι» προχωρούν σε ορισμούς της εθνοτικής τους ταυτότητας καλούμενοι να αποφασίσουν αν είναι Τούρκοι, Πομάκοι ή απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων. Και αυτό εν μέσω των αλληλοσυγκρουόμενων πολιτικών που δρομολογούνται στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικότητας από τους ελληνόφωνους χριστιανούς και τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους και από τις παρεμβάσεις διαφόρων επιστημόνων, των ΜΜΕ καθώς και νέων θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η τρίτη ενότητα του αφιερώματος εθνογραφεί όψεις της αναστοχαστικής προβληματικής που έχει αναπτυχθεί στην ελληνική ανθρωπολογία με αφετηρία τις εθνογραφικές μελέτες γενικά στον ελληνικό χώρο. Εδώ υποβάλλονται σε κριτική επανεξέταση οι επιστημολογικές βάσεις της ανθρωπολογικής πρακτικής σε ό,τι αφορά τις αναλύσεις για την πολιτισμική και πολιτική συγκρό-

τση της διαφοράς και της ομοιότητας και επισημαίνεται η ανάγκη μεθοδολογικής επαγρύπνησης από μέρους των εθνογράφων.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Τοιμπρίδου, εθνογράφοντας τις πολιτισμικές και πολιτικές προεκτάσεις της εμπλοκής της στο γύρισμα ενός ντοκιμαντέρ που αναφερόταν στους «Πομάκους» και τις αντιδράσεις των τελευταίων κατά την προβολή του, επισημαίνει το δυναμικό ηγεμονίας που φέρουν οι ερευνητές περιθωριακών κοινωνικών υποκειμένων καθώς, όπως υποστηρίζει, οι επιστημονικές τους δραστηριότητες και αναλύσεις μπορεί να προβάλουν, αλλά και να προκαλέσουν, κοινωνικές διακρίσεις και ανισότητες οι οποίες ενδέχεται να επιδράσουν στις αντιλήψεις που σχηματίζουν και προβάλουν τα υποκείμενα για τον εαυτό τους.

Τα συνεπαγόμενα αυτής ακριβώς της επίδρασης του ανθρωπολογικού λόγου και της εν γένει ανθρωπολογικής δραστηριότητας στη γηγενή πραγματικότητα έχει θέσει στο στόχαστρο της ανάλυσής του ο Γιώργος Αγγελόπουλος, αντλώντας από το παράδειγμα της Φλώρινας η οποία, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της, αποτελεί μια ανθρωπολογικά πολυσύχναστη περιοχή της Ελλάδας. Όπως υπογραμμίζει, η έντονη παρουσία των ανθρωπολόγων στην περιοχή και η διάχυση των ανθρωπολογικών λόγων στο τοπικό επίπεδο θολώνουν τη διάκριση μεταξύ ανθρωπολογικής γνώσης, όπου η ετερότητα αποτελεί προϋπόθεση, και ιθαγενούς γνώσης, όπου η ετερότητα υποβάλλεται σε προσεκτική διαπραγμάτευση και στρατηγική. Αποτέλεσμα είναι ο ανθρωπολογικός λόγος να ενσωματώνεται σε ορισμένες εκδοχές του ιθαγενούς λόγου, να γίνεται αντικείμενο στρατηγικής χρήσης και να επηρεάζει τις διαδικασίες αυτο-προσδιορισμού των γηγενών. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλει στο να μορφοποιηθεί η προϋποτιθέμενη ετερότητα σε μειονοτική ταυτότητα και να προβληθεί ως τέτοια. Αυτή η αλλαγή των δεδομένων μπορεί να οδηγήσει σε αντιστροφή της επιστημολογικής ιεραρχίας: οι ίδιοι οι ανθρωπολόγοι να καθοδηγούνται από μειονοτικούς ακτιβιστές, που χρησιμοποιούν επλεκτικά το έργο τους για να προωθήσουν και να διαπραγματευθούν την ετερότητά τους.

Τέλος, η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη προχωρεί σε μια διεισδυτική επιστημολογική παρατήρηση που αναφέρεται στον ίδιο τον τρόπο μελέτης της ελληνικής κοινωνίας από τους εθνογράφους της Ελλάδας. Υποδεικνύει ότι η χρήση των κοινωνικών πλαισίων πριμοδοτεί την κατασκευή της διαφοράς και υποτιμά την αξιολογική έμφαση των Ελλήνων στην ομοιότητα. Στρεφόμενη σε μια ευρεία γκάμα εθνογραφικών παραδειγμάτων από την Ελλάδα, η συγγραφέας δείχνει ότι οι στρατηγικές και οι πρακτικές που ενεργοποιούν οι άν-

θρωποι, σε όποια κοινωνική βαθμίδα και αν ανήκουν, για να δηλώσουν την ομοιότητά τους με τους άλλους, υποτείνονται από μια πολιτισμική αντίληψη –διαχρονικά κυρίαρχη στην Ελλάδα– ότι η επιθυμία των ανθρώπων να γίνουν όμοιοι με αυτούς που θεωρούν «ανώτερους» θεωρείται φυσική και αυτονόητη, ότι η «μίμηση» ανάγεται στην «ανθρώπινη φύση». Η αντίληψη αυτή, που αναγνωρίζει τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες αποσκοπώντας, ταυτόχρονα, στην υπέρβασή τους, αποτελεί για τους Έλληνες εξηγητικό πλαίσιο τόσο της δικής τους συμπεριφοράς, όσο και αυτής των άλλων, λόγου χάρη των μεταναστών. Στη βάση αυτή, η νομιμοποίηση όλων των αξιώσεων για πρόσβαση σε σύμβολα και πρακτικές που υποδηλώνουν κοινωνική ανωτερότητα, καθιστά και τους ίδιους τους Έλληνες αξιοζήλευτα μοντέλα τα οποία οι ευρισκόμενοι σε κατώτερη κοινωνική θέση μετανάστες εύλογα επιθυμούν να μιμηθούν. Αυτή η «ποιητική της ομοιότητας» καταδεικνύει την κατωτερότητα των μιμητών, αλλά και την ανωτερότητα των Ελλήνων οι οποίοι, σαν καλοί μαθητές, κατόρθωσαν να ενοσρκώσουν τα ευρωπαϊκά μοντέλα που μιμήθηκαν. Καταδεικνύει όμως επίσης τη ρευστότητα των κοινωνικών πλαισίων μέσα στα οποία οι άνθρωποι εγγράφουν τους εαυτούς τους και τους άλλους, υποδεικνύοντας ότι αυτά τελούν υπό διαρκή επεξεργασία και διαπραγμάτευση.

Το αφιέρωμα του γαλλικού περιοδικού στο σύνολό του παρουσιάζει μια ζωντανή εικόνα της Ελλάδας και της ελληνικής εθνογραφίας στη δεκαετία του 1990. Θα ήθελα, ωστόσο, να διατυπώσω τρεις κριτικές επισημάνσεις εντάσσοντάς τις σε έναν γενικότερο προβληματισμό για την ελληνική εθνογραφία.

Η πρώτη επισήμανση είναι ότι αρκετές συμβολές αντλούν ιδέες και παραδείγματα περισσότερο από τον χώρο της ελληνικής εθνογραφίας και αισθητά λιγότερο από την ευρύτερη ανθρωπολογική γραμματεία και θεωρία και τον τρόπο με τον οποίο έχουν προσεγγιστεί τα υπό συζήτηση ζητήματα από αυτές. Αυτή η άμβλυνση της συγκριτικής προοπτικής που προσφέρει η ευρύτερη ανθρωπολογική προβληματική ίσως κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για μια εσωστρέφεια της ελληνικής εθνογραφίας.

Η δεύτερη επισήμανση αναφέρεται στην υιοθετούμενη αφήγηση για την ελληνική εθνογραφία. Στο τεύχος-αφιέρωμα πλανάται διάχυτη η εντύπωση ότι οι σημαντικοί μετασχηματισμοί της ελληνικής κοινωνίας άρχισαν ή έγιναν εμφανείς στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, δηλαδή την εποχή που οι ανθρωπολόγοι άρχισαν να τους μελετούν. Το κύριο θέμα, βέβαια, του τόμου ήταν η δεκαετία του 1990 και ορθώς η έμφαση έμεινε σε αυτήν. Ωστόσο, η μη

αναφορά και η υποτίμηση των μετασχηματισμών που δρομολογήθηκαν αμέσως μετά τον πόλεμο, εκτός του ότι δίνει ανακριβές στίγμα της διαδρομής της ελληνικής κοινωνίας, παρακάμπτει και συγκαλύπτει και την περιορισμένη οπτική των εθνογράφων της Ελλάδας για την ελληνική κοινωνία, την «προκατειλημμένη» (biased) αναπαράστασή της στο παρελθόν ως ομοιογενούς κοινωνίας. Από αυτή την άποψη –αν και, βεβαίως, ένα τέτοιο σχέδιο υπερβαίνει τον παρόντα τόμο–, είναι ίσως καιρός να προχωρήσουμε σε μια πιο κριτική συνομιλία με τα έργα του παρελθόντος και σε έναν κριτικό και πολιτικό προβληματισμό πάνω στο τι σημαίνει για την ανθρωπολογία της Ελλάδας το γεγονός ότι ζητήματα όπως αυτά που αναλύονται δεν προσεγγίστηκαν πριν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Αν και η ανθρωπολογία αποτελεί ένα ενιαίο οικοδόμημα, είναι ίσως επίσης καιρός να προχωρήσουμε σε μια γενικότερη κριτική επισκόπηση της ελληνικής εθνογραφίας· σε μια συστηματική συζήτηση για τις ακαμψίες και τις «αβλεψίες», για την «πολιτική της ανθρωπολογίας» στον ελληνικό χώρο και για τις συνέπειές τους στην ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας· σε μια εμπειριστατωμένη και επί της ουσίας συζήτηση των προσεγγίσεων που έχουν υιοθετηθεί και της προοπτικής που αυτές χαράσσουν. Αυτή υπερβαίνει, το επαναλαμβάνω, τις δυνατότητες αλλά και το σχέδιο του παρόντος τόμου, θα μπορούσε, ωστόσο, να δρομολογηθεί από έναν τέτοιο τόμο και να τεθεί ως μελλοντική προοπτική.

Η τρίτη επισήμανση σχετίζεται με τον πολιτικό λόγο των αναλύσεων. Ο έλληνας επιμελητής, στην προσπάθειά του να ανταποκριθεί στις προσδοκίες του γαλλικού κοινού (όπως αυτή διατυπώθηκε με τη γραφίδα του διευθυντή του περιοδικού, στην εισαγωγή του), να ανασκευάσει τα κυρίαρχα στερεότυπα των Γάλλων για την Ελλάδα, αλλά και τις σοβαρές αμφιβολίες του ίδιου του Cuisenier –αν κρίνει κανείς από τον τίτλο της εισαγωγής του («Για μια πιθανή πληθυντική Ελλάδα»)– για την ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας, εξιδανίκευσε στην ανάλυσή του την πορεία «εκσυγχρονισμού» και «εξευρωπαϊσμού» της χώρας, όσο και την ίδια τη θεσμική συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υποβάθμισε, έτσι, τις αντιφάσεις και τα σημαντικά θεσμικά προβλήματα της χώρας, όσο και τα ποικίλα προβλήματα που έχουν δημιουργήσει ο ίδιος ο εκσυγχρονισμός και το «ευρωπαϊκό κεκτημένο».

Επιμέρους όψεις του λόγου αυτού αναδύονται ή υφέρπουν και σε αρκετές συμβολές του τόμου. Εκτιμήσεις όπως, μεταξύ άλλων, η μετάπτωση των πολιτικών ταυτοτήτων και εντάσεων προς μια εθνοτική κατεύθυνση, ο αυτοπροδιορισμός και η ελευθερία δράσης των ατόμων και των ομάδων στο πλαίσιο της δημοκρατικής πολιτείας της δυτικής νεωτερικότητας και κατά

προέκταση της ελληνικής εκδοχής της, ο «μαρασμός» των ομογενοποιητικών κρατικών πολιτικών στο ίδιο πλαίσιο, αλλά και αυτή ακόμα η ομογενοποιητική πολιτική του ελληνικού κράτους επιστρατεύονται αξιωματικά ως εξηγητικό πλαίσιο των εθνογραφούμενων μετασχηματισμών. Στην πραγματικότητα, όμως, αποτελούν θέματα που θα έπρεπε να υποβάλλονται σε ιστορική και ανθρωπολογική διερεύνηση και κριτική εξέταση, αντί να θεωρούνται δεδομένα. Διότι αυτό που μπορεί να ισχύει ως γενικευτική άποψη, δανεισμένη από τις γειτονικές επιστήμες και από τη δική τους σκοπιά, υπάρχει περίπτωση να εμφανίζεται τελείως διαφορετικά εάν μελετηθεί από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας.

Μολονότι είναι αναμφισβήτητο, για παράδειγμα, ότι, σε γενικές γραμμές, η τάση του εθνικού κράτους είναι προς την ομογενοποίηση, μια μελέτη ή μια σειρά μελετών σε τοπικό επίπεδο θα έδειχναν ότι, παράλληλα, το ελληνικό κράτος «έπαιξε» ιστορικά σε σημαντικό βαθμό με την ανομοιογένεια και τις τοπικές ποικιλομορφίες, ακόμη και με τις εθνοτικές διαφορές, και αυτό όχι απλώς επειδή ήταν ένα «αδύναμο κράτος», αλλά και για πολλούς άλλους λόγους. Επομένως, η διατήρηση των ιδιαιτεροτήτων μπορεί να μην οφείλεται μόνο στην τοπική αντίσταση εναντίον της ομογενοποιητικής πολιτικής, αλλά και στην ίδια την κρατική πολιτική. Οι μελέτες λοιπόν που πραγματεύονται ζητήματα τέτοιου είδους θα ήταν σκόπιμο να διευρύνουν το κοινωνικό (ή εθνογραφικό) τους πλαίσιο, για να δανειστώ την ιδέα της Μπακαλάκη, και να ενθέσουν σε αυτό τόσο το «παιχνίδι» και τη συνάρθρωση εθνικού-τοπικού, αντί να τα θεωρούν δύο διακριτές «οντότητες» που επηρεάζουν η μία την άλλη, όσο και τις σε διάφορα επίπεδα τοπικές και μη τοπικές κοινωνικές δυνάμεις ως φορείς της κρατικής συγκρότησης. Μια ανάλυση αυτού του τύπου, που στο τεύχος-αφιέρωμα εκπροσωπείται από το κείμενο της Τσιμιπρίδου, θα μετέβαλλε σημαντικά αρκετές κυρίαρχες απόψεις για το ελληνικό κράτος, θα μπορούσε να ενταχθεί στην ημερήσια διάταξη των ανθρωπολογικών ερευνών και να αποτελέσει τη διακριτή συμβολή της ανθρωπολογίας.

Σε αυτό, λοιπόν, το αξιωματικό εξηγητικό πλαίσιο (μπορεί να) υπολανθάνουν ηγεμονικές αντιλήψεις τις οποίες οι συμβολές αυτές δεν προβληματοποιούν. Από την άλλη πλευρά, τα περισσότερα από τα κείμενα του τεύχους φαίνεται ότι θεωρούν δεδομένη την ενασχόληση της ανθρωπολογίας με ζητήματα εθνικισμού, μειονοτήτων, μετανάστευσης κ.ά., στη βάση μιας αντιστοίχισης της ανθρωπολογικής αναπαράστασης με την «πραγματικότητα» και δεν διερωτώνται για τους (πολιτικούς) λόγους που έχουν καταστήσει τα ζητήματα αυτά κυρίαρχα τόσο σε άλλα κοινωνικά και πολιτικά πεδία όσο και

στην ανθρωπολογία. Σε ποια, δηλαδή, πολιτική συγκυρία διεξάγεται η συζήτηση για τις μειονότητες και τον εθνικισμό και για ποιον λόγο.

Υπ' αυτή την έννοια, το αφιέρωμα του γαλλικού περιοδικού θέτει άμεσα ή έμμεσα ορισμένα σοβαρά θέματα επί τάπητος, δείχνοντας την επιτακτικότητά τους για μια ανθρωπολογία που φιλοδοξεί να πιάσει τον σφυγμό και τα κάρια προβλήματα της εποχής και να προχωρήσει σε μια βαθύτερη πολιτισμική, αλλά και πολιτική κριτική της ελληνικής κοινωνίας και του εαυτού της. Τρία από αυτά είναι ο ρατσισμός της ελληνικής κοινωνίας, ο εθνικισμός της σε όλες τις εκφάνσεις και περιπλοκές του και ο ιδιόμορφος πολιτισμός που έχει παραγάγει και, τέλος, αυτό το μεγάλο κεφάλαιο που έχει πρόσφατα ανοίξει για όλη την ανθρωπολογία και ονομάζεται συγκρότηση του κράτους, από τα κάτω, από τη μέση και από τις διαθλάσεις σε διάφορα επίπεδα. Η «πολιτική των ταυτοτήτων» πρέπει να συμπληρωθεί από μια ενδελεχή μελέτη της κοινωνικής και πολιτισμικής «ταυτότητας της πολιτικής». Και όλα αυτά, φυσικά, ενώ ο διαπολιτισμικός προσανατολισμός της ελληνικής ανθρωπολογίας παραμένει σε εκκρεμότητα.

Για όσα λέει και για όσα υπαινίσσεται, ο τόμος αυτός αξίζει να διαβαστεί από τους γαλλόφωνους Έλληνες που ενδιαφέρονται για τις κοινωνικές επιστήμες, ενώ όλοι αναμένουμε με ενδιαφέρον την ελληνική εκδοχή του.

ΠΑΝΙΑ ΑΣΤΡΙΝΑΚΗ